

گزارشی از طرح «جریان‌شناسی تفسیرنگاریها»

پروژه تحقیقاتی

واحد علوم قرآن‌گروه پژوهشی علوم قرآن و حدیث

مقدمه

خداوند، قرآن را برای رهنمون شدن به حقیقت و دست یافتن انسان به کمال، فرفرستاد و تبیین و تفسیر آن را بر عهده پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان حضرتش نهاد.

نیاز انسان به حقیقت و کمال، وی را به غور در این اقیانوس فراخواند و او نیز برای دست یازیدن به گوهرهای آن، به فراخور دانسته‌ها و تخصص خویش، به سوی قرآن رفته، صیدها کرد. حاصل این تلاش، صدها تفسیر است که از سده‌های نخست تا کنون، با رویکردهای فقهی، کلامی - فلسفی، ادبی، علمی، موضوعی، عرفانی، جامع و... به جا مانده است.

طبیعی است که خوشه‌چینی از این خرمن عظیم، نیازمند آشنایی با این میراث گرانبهاست. از این رو، واحد علوم قرآن مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی، طرح «جریان‌شناسی تفسیرنگاریها» را در دستور کار قرار داد.

هدف طرح

هدف از اجرای این طرح، شناختن و شناساندن جریانهای تفسیرنگاری در حوزه فرهنگ اسلامی، با نگاهی تحلیلی و انتقادی در ادبیات شیعه و به ویژه فارسی است که یکسره مغفول بود و مآلاً کششها و کوششهای عالمان در این حوزه، به کلی، نامعلوم مانده است. از این رو، شیوه و روند کار در این پژوهش، به گونه‌ای خواهد بود که چگونگی شکل‌گیری و گسترش جریانهای گوناگون تفسیری را تبیین کند و تأثیر فضای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی را در این موضوع نشان دهد و درجه تأثیرگذاری مفسران پیشین را بر آرا و شیوه‌های تفسیری مفسران سده‌های پسین، آشکار سازد.

استاد راهنما

این طرح، پس از تصویب در شورای پژوهش دانشگاه، با راهنمایی استاد محترم، جناب حجة الاسلام و المسلمین محمدعلی مهدوی راد، توسط پژوهشگران واحد علوم قرآن مرکز پژوهش دانشگاه آغاز شد.

فعالتهای سامان یافته و بایسته

این طرح، به خاطر گستردگی، به چند بخش تقسیم شد و در مرحله نخست آن با عنوان «جریان‌شناسی تفاسیر فقهی» به طور متوسط، با تلاش سه پژوهشگر، مراحل زیر انجام می‌شود:

۱. کتاب‌شناسی

حاصل تلاش گسترده در کتاب‌شناسی عبارت است از:

الف) شناسایی و تهیه منابع کتاب‌شناسی

ب) شناسایی تفاسیر فقهی و فیش‌برداری از عناوین و سایر مشخصات آن

ج) طبقه‌بندی فیشهای کتب شناخته‌شده بر اساس سال وفات نگارنده

د) بازنگری و اصلاح محتوای فیشها

ه) نگارش فهرستهایی کامل از آثار شناخته‌شده

۲. تدوین شیوه‌نامه

کارآمدی تلاشهای گروهی، در گرو نظر داشت اموری چند است که سرآمد آن، شیوه‌ای یکسان و تلاشی هماهنگ است. از این رو با توجه به تجربه‌های به دست آمده از نگارش چند مقاله از این طرح و مطالعه مقالات همگن، شیوه‌نامه‌ای کامل تدوین و معیار کار قرار گرفت.

۳. معرفی تفاسیر

در این مرحله، تفاسیر شناسایی شده، برای معرفی به سه گروه تقسیم شد:

الف) مهم‌ترین تفاسیر فقهی

مهم‌ترین و تأثیرگذارترین تفاسیرهای موجود فقهی، برای معرفی تفصیلی، برگزیده و در مقاله‌هایی حدود ۴۰ تا ۵۰ صفحه، معرفی می‌شود. این دسته شامل تفاسیر زیر است:

۱. تفسیر خمسمائة آیه من القرآن: مقاتل بن سلیمان خراسانی (م ۱۵۰ ه.ق)، زیدی.

۲. احکام القرآن للشافعی (م ۲۰۴ ه.ق): احمد بن حسین بیهقی (م ۴۵۸ ه.ق)،

شافعی.

۳. احکام القرآن: احمد بن علی الجصاص الرازی (م ۳۷۰ ه.ق)، حنفی.

۴. احکام القرآن: علی بن محمد الکیا الهراسی (م ۵۲۵ ه.ق)، شافعی.

۵. احکام القرآن: محمد بن عبدالله بن عربی (م ۵۴۳ ه.ق)، مالکی.

۶. **فقه القرآن**: ابوالحسن سعید بن هبة الله الراوندي (م ۵۷۳ ه.ق)، شیعه.
۷. **الجامع لاحکام القرآن**: محمد بن احمد انصاری قرطبی (م ۶۷۱ ه.ق)، مالکی.
۸. **تفسیر آیات الاحکام**: ابن قیم الجوزیه، محمد بن ابی بکر (م ۷۵۱ ه.ق)، حنبلی.
۹. **کنزالعرفان**: مقدار بن محمد سیوری حلی (م ۸۲۶ ه.ق)، شیعه.
۱۰. **زبدة البیان فی شرح آیات الاحکام**: احمد بن محمد اردبیلی (م ۹۹۳ ه.ق)، شیعه.

۱۱. **شرح آیات الاحکام**: میرزا محمد بن علی استرآبادی (م ۱۰۲۸ ه.ق)، شیعه.
۱۲. **مسالك الافهام الی آیات الاحکام**: شیخ جواد کاظمی (م ۱۰۶۵ ه.ق)، شیعه.
۱۳. **التفسیرات الاحمدیه**: شیخ احمد ملاجیون (م ۱۱۳۰ ه.ق)، حنفی.
۱۴. **قلائد الدرر**: احمد بن اسماعیل جزائری (م ۱۱۵۰ ه.ق)، شیعه.
۱۵. **روائع البیان**: محمد علی الصابونی (معاصر)، سنی.

در معرفی تفاسیر یاد شده مراحل زیر طی می شود:
اول: معرفی مؤلف؛ شامل:

- (الف) گزارش زادروز، زادگاه، بالیدگی و رشد، استادان، شاگردان و سال وفات....
- (ب) تبیین فضای فکری، فرهنگی و سیاسی حاکم بر زمان و مکان زندگی مؤلف و تأثیر آن بر شخصیت، آرا و افکار وی.
- (ج) آرا و عقاید مذهبی.
- (د) بیان مهم ترین آثار مؤلف با نگاهی کلی به آن.
- (ه) معرفی شخصیت های یاد شده در متن مقاله، به اختصار.

دوم: معرفی اثر؛ شامل:

- (الف) بیان ساختار کلی کتاب و ذکر اطلاعات شناسنامه ای آن؛ مانند: سال تألیف، تعداد مجلدات، تنظیم صوری؛ از قبیل مقدمه و ابواب و نگرش کلی به کتاب، از حیث اهمیت و کاربرد.

- (ب) نظر مؤلف در تعریف و بیان قلمرو آیات الاحکام از حیث شمول آن نسبت به قصص انبیا و امم پیشین.

- (ج) مبانی استنباط مؤلف از حیث استناد به عقل، نقل، اجماع، قیاس، استحسان، سد

ذرائع و....

- (د) روش تفسیری مؤلف از حیث گرایش به عقل، نقل، استناد به لغت، سیاق، احادیث و بیان وجه غالب آن.

- (ه) مذهب فقهی مؤلف و نمونه ای از آرای فقهی وی که از لحاظی جالب توجه است. در این بخش، هر پژوهشگر در معرفی تفاسیر عامه، یکی از آرای نادرست آنان را به طور مستدل و متقن، نقد می کند.

- (و) آرای علوم قرآنی مؤلف که در لابه لای مباحث تفسیری آمده و حدود تأثیرگذاری آن در استنباط مؤلف.

- (ز) منابع مؤلف؛ اعم از تفسیری، لغوی، حدیثی و... و حدود تأثیرپذیری وی از آرای پیشینیان و معاصران.

- (ح) ارزیابی کتاب از حیث تأثیرگذاری بر عالمان پس از خود و نقاط قوت و ضعف.

ب) تفاسیر موجود

- در این مرحله، سایر تفسیرهای فقهی موجود، به اختصار، در حد یک تا پنج صفحه معرفی می شود. تعداد این تفاسیر، حدوداً ۹۰ عنوان است.

ج) تفاسیر غیر موجود

- در این مرحله، تفسیرهای فقهی که اثری از آنها باقی نمانده و یا اگر موجود است، برای ما قابل دسترسی نیست، در حد اطلاعات به دست آمده درباره آنها، از یک سطر تا نیم صفحه معرفی می شود. تعداد این تفاسیر، حدوداً ۲۴۰ عنوان برآورد می شود.

۴. تألیف کتاب

- در این مرحله، کارهای زیر انجام می شود.

- (الف) نگارش مقدمه ای مبسوط و فنی، توسط استاد راهنمای طرح

ب) تنظیم مقالات و نوشته‌ها در قالب کتاب
ج) نگارش فهرست مطالب و فهرستهای فنی
د) ارزیابی و تأیید نهایی اساتید
ه) چاپ و نشر

این اثر، به زودی با عنوان «جریان‌شناسی و کتاب‌شناسی تفاسیر فقهی» عرضه می‌شود (ان شاء الله).

#

